

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, доцента кафедри цивільного судочинства,
арбітражу та міжнародного приватного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Кравцова Сергія Олександровича
на дисертацію Білоуса Костянтина Віталійовича на тему:
«Малозначні справи у цивільному судочинстві», представленої на здобуття
ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дослідження. Спрощення і диференціація судових процедур є головним глобалізаційним трендом, який охопив царину цивільного судочинства протягом останніх десятиліть. Становлення України як демократичної, правової держави ставить на перший план питання імплементації позитивного досвіду європейського співтовариства у сфері правової політики і правосуддя зокрема. Чинним процесуальним законодавством регламентовано ряд процесуальних інститутів, досвіду функціонування яких Україна попередньо не мала. Мова йде про малозначні справи, котрі в міжнародній практиці та національних правових доктринах іноземних держав більше відомі як *small claims* («дрібні позови»). З огляду на обмеженість досвіду функціонування процесуально-правового механізму розгляду та вирішення малозначних справ на рівні національного правового порядку, а також необхідності забезпечення ефективного функціонування останнього у подальшому, особливого значення набуває проблема проведення комплексного дослідження феномену малозначних справ у цивільному судочинстві, європейських стандартів та національних практик їх судового розгляду. Принагідно наголосити, що наразі відсутні будь-які системні дослідження проблеми малозначних справ як категорії цивільного процесуального права і предмета судової діяльності, їх онтологічної природи, змісту, ознак, критеріїв кваліфікації, процесуальної форми розгляду малозначних справ, а також особливостей оскарження судових рішень у малозначних справах. Вищевказане є ще одним свідченням актуальності обраної теми дослідження, яка відповідає

тематичі цільової комплексної програми Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого «Судова влада: проблеми організації та діяльності» № 0111u000957.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях. Сформульовані в дослідженні основні положення, висновки та рекомендації знайшли своє відображення в 10 публікаціях, з яких три наукові статті, опубліковані у фахових виданнях України категорії «Б», а також одна стаття в періодичному науковому виданні іноземної держави. Крім того, питання за тематикою дослідження обговорювалися й були представлені на шести всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях, форумах, круглих столах, що мало своїм результатом опублікування тез наукових доповідей. Зміст анотації відповідає основним положенням дисертації, відображає структуру та наукові результати проведеного дослідження. Анотація не містить положень, ще не увійшли до основного змісту дисертації.

Оцінка обґрунтованості наукових положень дисертації, їх достовірності та новизни. Дисертація є ґрунтовним дослідженням теоретичних і практичних проблем судового розгляду малозначних справ у цивільному судочинстві. Під час написання дисертації автором опрацьовано велику кількість джерел, зокрема здійснено аналіз праць низки вітчизняних і зарубіжних науковців, а саме І. В. Андронova, В. І. Бобрика, І. О. Ізарової, В. В. Комарова, Ю. Д. Притики, Н. Ю. Сакари, В. І. Тертишнікова, О. С. Ткачука, О. І. Угриновської, Х. Крамер, Е. Сільвестрі, М. Сторма, В. Вебрайте, Дж. Вільямса, Х. Дж. Занеті, Б. Зукера та ін., а також нормативно-правові акти як України, так і Європейського Союзу, практику ЄСПЛ та Верховного Суду.

За результатами ознайомлення зі структурою роботи можна стверджувати, що автором дотримано основних вимог до її оформлення та логіки побудови.

Дисертація складається зі вступу, двох розділів та висновків до них, восьми підрозділів у змісті яких втілені результати проведеного дослідження згідно сформульованих завдань і в чіткій логічній послідовності. Робота завершується загальними висновками, списком використаних джерел та додатками. Дисертантом належним чином визначено об'єкт, предмет та методи наукового пошуку. Детальний аналіз змісту роботи свідчить, що сформульовані відповідно до мети завдання були виконані здобувачем у повному обсязі. Автор повною мірою продемонстрував вміння здійснювати правовий аналіз теоретичних і практичних напрацювань і на їх основі робити нові, оригінальні, цікаві та науково обґрунтовані висновки, узагальнення й рекомендації.

Практична і теоретична значущість отриманих результатів дослідження. Новизна представленої для рецензування роботи полягає в тому, що вона є першим в Україні комплексним теоретичним дослідженням феномену малозначних справ як процесуально-правового явища, концептуальних основ інституту малозначних справ у цивільному судочинстві, а також процесуальних особливостей їх розгляду в контексті забезпечення права на справедливий судовий розгляд крізь призму гарантій ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ.

Дослідження К. В. Білоуса за своїм змістом відображає оригінальну теоретичну концепцію малозначності справи у контексті диференціації цивільного судочинства, а також системи його провадження, де малозначна справа є первинною стосовно процесуальної форми її розгляду, оскільки особливості останньої визначаються сутнісними характеристиками справи, яка є основним предметом судової діяльності, через це первісним критерієм диференціації цивільної процесуальної форми виступає характер спору про право, тому ознака малозначності є засобом диверсифікації цивільних справ на окремі категорії для розгляду і вирішення яких, за наявності передбаченої процесуальним законом сукупності умов (ціна позову, його предмет, складність справи, характер спірних

правовідносин, значення справи для сторін і суспільства), застосовується спеціальний процесуальний порядок, покликаний забезпечити доступність правосуддя шляхом максимально можливого спрощення і оптимізації судового розгляду справ, що відповідають критерію малозначності.

Робота характеризується вдалою структурою, яка дозволила ефективно й у повному обсязі вирішити основні завдання дослідження. Зокрема, автором: з'ясовано онтологічну природу малозначності справи у цивільному судочинстві як юридичного феномену; досліджено малозначність справи як категорію цивільного процесуального права; охарактеризовано тенденцію диференціації судових процедур, призначених для розгляду малозначних справ, крізь призму принципу пропорційності; визначено процесуальні особливості судового керівництва розглядом малозначних справ; надано структурно-функціональну характеристику спрощеного позовного провадження як процесуальної форми розгляду малозначних справ; систематизовано й охарактеризовано глобальні тенденції нормативної регламентації процедур судового розгляду малозначних справ; окреслено зміст права на доступ до суду та визначено особливості його реалізації у малозначних справах; запропоновано ефективну модель розгляду малозначних справ крізь призму принципу пропорційності та окремих гарантій ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ (публічності, розумності строків судового розгляду); актуалізовано проблеми оскарження судових рішень у малозначних справах; надано пропозиції щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства та судової практики у контексті дотримання гарантій права на справедливий суд під час розгляду малозначних справ.

Водночас, здобувач на якісно новому рівні для досліджуваної проблематики використовує багатий методологічний інструментарій сучасної юридичної науки, звертається до аналізу значного масиву вітчизняного та зарубіжного законодавства, актів *acquis communautaire*, прецедентної практики ЄСПЛ,

Верховного Суду.

Так, методологічною основою дослідження стали загальнофілософський, загальнонауковий і спеціальні методи наукового пізнання у їх взаємозв'язку та поєднанні, що дозволило досягти поставленої мети, виконати завдання, а також забезпечити повноту та достовірність наукових результатів. Зокрема, застосовано діалектичний та історико-правовий методи, методи аналізу і синтезу, герменевтичний та порівняльно-правовий метод тощо.

Серед найбільш значимих положень, що становлять основу наукової новизни роботи та викликають найбільшу підтримку в рецензента слід відзначити те, що в запропонованому дослідженні вперше:

– надано теоретичне визначення термінопоняттю «малозначні справи» у цивільному судочинстві, під яким слід розуміти окремий, самостійний різновид цивільних справ, які характеризуються: а) обмеженістю верхньої межі ціни позову; б) нескладністю з огляду на можливо-допустиму тривалість їх судового розгляду, зміст та обсяг питань права і факту, які має вирішити суд; в) специфічним характером спірних правовідносин, проявом якого є участь «слабкого суб'єкта» в окремих категоріях справ (про захист прав споживачів, про стягнення аліментів); г) спрощеним процесуальним порядком їх розгляду; д) обмеженістю права касаційного оскарження;

– запропоновано авторський підхід до кваліфікації справ як малозначних, в основу якого покладено два базових критерії: 1) за вимогами майнового характеру – ціна позову, що застосовується у справах: а) вартісний вимір предмета позову в яких не перевищує дванадцяти місячних розмірів середньої заробітної плати (доходу) в Україні; б) незначної складності, визнаних судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує двадцять чотири місячних розмірів середньої заробітної плати (доходу) в Україні; 2) за вимогами немайнового

характеру – складність справи, яка визначається з огляду на характер спірних правовідносин, значення справи для сторін і суспільства, тому цей критерій береться до уваги в справах, пов'язаних з аліментними, шлюбно-сімейними, трудовими правовідносинами, справах про захист прав споживачів;

– з огляду на особливості онтологічної природи малозначних справ, запропоновано спрощене позовне провадження трансформувати в провадження у малозначних справах, яке б враховувало їх специфіку шляхом адаптації процесуальної форми до сутнісних характеристик досліджуваної категорії цивільних справ, що дозволить забезпечити їх ефективний розгляд;

– визначено загальні, сутнісні ознаки спрощеного позовного провадження як процесуальної форми розгляду малозначних справ у національних і зарубіжних правових порядках, а саме: 1) розширена суддівська дискреція при визначенні процесуального порядку розгляду справи; 2) редукція процедури судового розгляду, котра проявляється в особливостях підготовчого провадження, зокрема відсутності підготовчого засідання, можливості розгляду справи без повідомлення сторін за наявними у ній матеріалами, відсутності судових дебатів, скороченості строків судового розгляду тощо; 3) спеціальні правила сплати судового збору, зокрема звільнення від його сплати, встановлення пільгових ставок і умов, що істотно послаблює тягар судових витрат порівняно із загальним позовним провадженням; 4) орієнтація на самопредставництво сторін, чому сприяє спрощення всієї процедури, що розраховане на участь сторони без професійного представника, хоча така участь не виключається; 5) використання стандартизованих форм процесуальних документів; 6) застосування технологій електронного документообігу; 7) використання альтернативних способів врегулювання спорів, зокрема медіації, у тому числі обов'язкової, для окремих категорій малозначних справ;

– на основі порівняльного дослідження законодавства іноземних держав, виокремлено дві базові моделі розгляду малозначних справ: 1) створення окремих судових органів або передача таких справ на розгляд спеціальним суддям; 2) запровадження особливих порядків або процедур, як правило спрощених, у межах ординарної цивільної процесуальної форми для розгляду малозначних справ, що у законодавчій площині реалізується двома основними способами, зокрема шляхом: а) виокремлення самостійного автономного провадження цивільного судочинства поряд із позовним, наказним та окремим; б) внутрішньої диференціації ординарної процесуальної форми розгляду справ у межах позовного провадження на два порядки – загальний і спрощений;

– визначено специфіку реалізації права на доступ до суду в малозначних справах, окреслено головні напрямки забезпечення її ефективності, зокрема шляхом: 1) посилення консенсуальних основ у цивільному судочинстві через запровадження обов'язкової медіації у справах про стягнення аліментів на дитину, батьків, одного із подружжя, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, батьків, одного із подружжя, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства), про розірвання шлюбу, про захист прав споживачів; 2) застосування спеціальних правил сплати судового збору, які б передбачали звільнення від його сплати позивачів у деяких категоріях малозначних справ, а саме у спорах про стягнення аліментів на батьків, одного із подружжя, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на батьків, одного із подружжя, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, про захист прав споживачів, у справах про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України; 3) закріплення права на безоплатну правову допомогу в деяких категоріях малозначних справ, зокрема у спорах, що виникають

з аліментних, трудових правовідносин, спорах про захист прав споживачів, а також про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України;

– для досягнення цілей темпоральної оптимізації процедури судового розгляду малозначних справ запропоновано певні заходи, покликані, по-перше, забезпечити імплементацію базових стандартів і методик судового керівництва часом, по-друге, передбачити механізм реалізації останніх через визначення набору засобів і прийомів їх здійснення, зокрема шляхом: 1) перерозподілу та зменшення судового навантаження; 2) застосування процесуальних засобів і прийомів регулювання граничної тривалості провадження у малозначних справах; 3) забезпечення своєчасності руху справи та завершення судового розгляду; 4) встановленню верхньої гранично прийнятної межі максимально допустимої тривалості провадження у малозначних справах, темпоральний вимір якої має відповідати вимогам оптимальності та передбачуваності строків;

– надано структурно-змістовне визначення термінопоняттю «кейс-менеджмент в малозначних справах» під яким слід розуміти системний підхід до організації та керування ходом судового розгляду справ, котрі з огляду на вартісний вимір предмета позову, характер спірних правовідносин є менш складними і значущими, у рамках якого дії суду спрямовані на: 1) швидке й ефективне вирішення спору; 2) раціональне використання матеріального, процесуального і темпорального ресурсів; 3) застосування засобів інформаційної взаємодії; 4) забезпечення доступності інформації про стан розгляду справи; 5) використання альтернативних способів вирішення спорів; 6) систематизацію, класифікацію справ; 7) врахування інтересів та потреб сторін при плануванні розвитку процесу, визначені динаміки вчинення окремих процесуальних дій; 8) застосування автоматизованих систем обробки документів, обчислення термінів, нагадування про події;

– запропоновано низку змін до цивільного процесуального законодавства: а) розширення переліку малозначних справ (ст. 19 ЦПК України); б) встановлення

обов'язку сторін вжити заходів досудового урегулювання спору, зокрема шляхом медіації, у малозначних справах (ст. 49 ЦПК України); в) звільнення від сплати судового збору позивачів у деяких категоріях малозначних справ, а саме у спорах про стягнення аліментів на батьків, одного із подружжя, збільшення їх розміру, оплати додаткових витрат на батьків, одного із подружжя, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, про захист прав споживачів, у справах про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України (ст. 5 Закону України «Про судовий збір»); г) закріплення права на безоплатну правову допомогу в деяких категоріях малозначних справ, зокрема у спорах, що виникають з аліментних, трудових правовідносин, про захист прав споживачів, а також надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України (ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу»); ґ) уточнення змісту та критеріїв застосування підстав касаційного оскарження судових рішень у малозначних справах (ст. 389 ЦПК України).

На високому науковому рівні дисертантом обґрунтовано висновок про те, що теоретичний концепт диверсифікації цивільних справ за критерієм вартісного виміру предмета позову є умовою забезпечення ефективності й оперативності судочинства крізь призму і з урахуванням вимог пропорційності та процесуальної економії. Вони нерозривно пов'язані з ідеями доступності правосуддя та формування нової культури судового розгляду, що серед іншого, передбачає відхід від чистої змагальності та переорієнтацію у напрямку заохочення сторін до доляльного співробітництва, але без шкоди для завдань цивільного судочинства й збереження розумного балансу приватних і публічних інтересів. Тому важливо, щоб процесуальна діяльність суду та учасників справи при розгляді малозначних справ сприяла реалізації завдань цивільного судочинства та узгоджувалася з основними його засадами.

Водночас, автором слушно зауважується, що закріплення інституту малозначних справ на рівні національного правового порядку є закономірним та відображає низку загальносвітових тенденцій пов'язаних як з диверсифікацією цивільних справ за ознакою ціни позову для цілей їх швидкого й ефективного вирішення, так і диференціацією єдиної ординарної цивільної процесуальної форми, наслідком чого є виникнення спрощених процесуальних порядків судового розгляду, специфіка яких детермінована сутнісними характеристиками малозначних справ, історичними особливостями генези цивільного процесуального права, а також впливом глобалізаційних факторів.

Крім того, здобувачем детально проаналізовано проблему запровадження процесуальних фільтрів касаційного оскарження судових рішень у малозначних справах, що, на його цілком обґрунтовану думку, не суперечить як Конституції України, так і стандартам Комітету Міністрів Ради Європи, а отже суттєво не впливає на рівень ефективності функціонування правового механізму забезпечення реалізації системи гарантій права на справедливий суд. Втім, автором слушно зауважується, що більшість спеціальних підстав допуску малозначних справ до перегляду в суді касаційної інстанції є максимально абстрактними і оціночними категоріями. У зв'язку із чим ним актуалізується проблема уточнення змісту та критеріїв застосування підстав касаційного оскарження судових рішень у малозначних справах, а також пропонуються відповідні зміни до чинного процесуального законодавства.

Підготовлені дисертантом пропозиції можуть бути використані суб'єктами законодавчої ініціативи, вченими та викладачами закладів вищої освіти для викладання загальних та спеціальних освітніх компонентів. Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що їх можна застосувати: а) у науково-дослідній сфері – для подальшого розвитку сучасної науки цивільного процесуального права, зокрема питань пов'язаних з диференціацією цивільних

справ на категорії, розширенням сфери застосування спрощених форм здійснення правосуддя й альтернативних способів розгляду справ у цивільному судочинстві, забезпеченням його доступності; б) у законотворчій діяльності – для реформування положень чинного ЦПК України в контексті нормативно-правового закріплення означальної дефініції та критеріїв кваліфікації справ як малозначних, удосконалення процесуального порядку їх розгляду; в) у правозастосовній діяльності – під час розгляду та вирішення малозначних справ за правилами спрощеного позовного провадження; г) у навчально-методичній роботі – при викладанні й підготовці підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій з курсів «Цивільний процес», «Альтернативне вирішення цивільно-правових спорів», «Медіація та цивільне судочинство», «Право на справедливий судовий розгляд у цивільних справах», «Міжнародний цивільний процес», «Застосування Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у цивільному судочинстві».

Вищевказане дозволяє зробити висновок про те, що сформульовані у дисертації положення, висновки та рекомендації є актуальними, наукоємними, характеризуються високим ступенем новизни, оригінальності, мають науково-теоретичне і практичне значення.

Дискусійні питання та зауваження. Попри загальну схвальну оцінку, рецензоване дослідження К. В. Білоуса містить положення, які видаються дискусійними і потребують додаткового обговорення під час захисту.

1) У тексті дослідження автор вказує на те, що основні бюджетні показники та соціальні стандарти в Україні встановлюються ситуативно, а їх параметри не відображають соціально-економічних реалій. Водночас, дисертантом запропоновано запровадити сталий, фіксований, виражений у національній валюті еквівалент вартісного виміру верхньої межі гранично допустимого розміру ціни позову в малозначних справах як для цивільного, так і для господарського видів

судочинства. У цьому контексті потребує додаткового обґрунтування позиція автора стосовно доцільності закріплення у процесуальному законі сталого, фіксованого, вираженого у національній валюті допустимого розміру ціни позову в малозначних справах з огляду на ситуативний характер основних бюджетних показників, соціальних стандартів, динаміку інфляційних та інших фінансово-економічних процесів у державі. Дисертанту необхідно конкретизувати власне бачення шляхів удосконалення вітчизняного законодавства у контексті зміни підходів до визначення вартісного еквівалента при обчисленні ціни позову в малозначних справах. Видається, що таких шляхів має бути декілька й сутнісно вони повинні узгоджуватися з відповідними європейськими стандартами та/або релевантним досвідом країн-членів європейського співтовариства, а також Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 22 листопада 2023 року № 10-р(П)/2023 щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах.

2) У підрозділі 1.4 «Національні практики розгляду малозначних справ» автором проаналізовано зарубіжний досвід різних способів диференціації цивільної процесуальної форми з урахуванням природи малозначних справ. На основі цього аналізу було зроблено висновок, що у світі можна виокремити два шляхи запровадження спрощеної процедури для розгляду малозначних спорів: а) шляхом створення судів для розгляду малозначних справ; б) шляхом регламентації спрощеного провадження для розгляду малозначних справ, при цьому в другому випадку можливі два варіанти – регламентація спрощеного провадження як автономного провадження в межах цивільного судочинства та виокремлення в межах позовного провадження кількох процедур (треків/порядків), що призначені для розгляду різних справ залежно від ціни позову (стор. 94 дисертації). Надалі автор в цілому оцінює позитивно введення спрощеного позовного провадження у національному цивільному судочинстві. У зв'язку із цим, на нашу думку, уточнення потребує позиція автора щодо шляхів подальшого удосконалення

національного цивільного процесуального законодавства, адже, на нашу думку, сучасна регламентація спрощеного позовного провадження не в повній мірі відповідає запропонованій вище класифікації.

3) Як один із напрямків реформування цивільного процесуального законодавства дисертантом запропоновано введення обов'язкової медіації в окремих категоріях справ, зокрема, у справах про стягнення аліментів, розірвання шлюбу, справах про захист прав споживачів (стор. 118 дисертації). У зв'язку із зазначеним потребує уточнення, чим саме керувався автор, виокремлюючи саме ці категорії справ, а також яку конкретно модель обов'язкової медіації (за вказівкою в законі, за направленням суду, за пропозицією однієї сторони тощо) автор вважає за доцільне запровадити.

4) Малозначність справи як фільтр касаційного оскарження був визнаний конституційним відповідно у Рішенні Другого сенату Конституційного Суду України від 22 листопада 2023 року № 10-р(П)/2023 щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах. Разом із тим, самі критерії малозначності справи, закріплені у пунктах 1, 5 частини 6 статті 19 ЦПК України були визнані неконституційними, і вони мають втратити чинність через шість місяців з моменту винесення рішення Конституційним Судом України, і, відповідно Верховна Рада України має привести за цей час нормативне регулювання вказаного інституту у відповідність до Конституції України і відповідного рішення. У зв'язку із зазначеним виникає питання про те, яким чином вищезазначене Рішення Конституційного Суду України вплине на поточну та майбутню практику Верховного Суду України щодо фільтрів касаційного оскарження.

Разом з тим, висловлені зауваження та запитання є дискусійними та не впливають на загальну високу оцінку дослідження та його наукової новизни.

Загальний висновок. Дисертація К. В. Білоуса «Малозначні справи у цивільному судочинстві» є кваліфікаційною науковою роботою, що містить

науково обґрунтовані результати в галузі науки цивільного процесуального права, котрі вирішують важливе наукове завдання, яке полягає в системному дослідженні концептуальних підстав інституту малозначних справ у цивільному судочинстві, процесуальних особливостей їх розгляду в контексті забезпечення права на справедливий суд, а також напрацюванні пропозицій щодо удосконалення чинного процесуального законодавства та правозастосовної практики. Представлена для рецензування робота відповідає вимогам до оформлення дисертації, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40, вимогам, що визначені Порядком присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її автор, Білоус Костянтин Віталійович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

**кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного судочинства, арбітражу
та міжнародного приватного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого**

Сергій КРАВЦОВ

